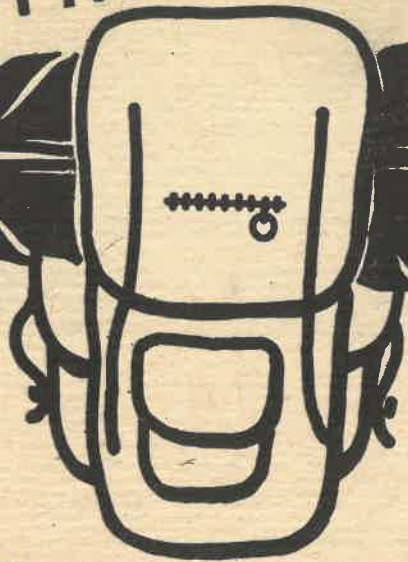

Biuletyn Z.W. PTTK w Łodzi

WIEDRO WNIER

Rok XXX

Styczeń - luty 1985

Nr I/295/85

Dolina Pilicy k. Przedborza

fol. Przemysław Jędraski

Ruiny zamku w Bąkowej Górze...
 fot. Krzysztof J. Kurowski

...i w Majkovicach
 fot. Przemysław Jedraski

Dzięki owocnej współpracy Zarządów Wojewódzkich PTTK w Łodzi i Piotrkowie Trybunalskim oraz Komendy Chorągwi ZHP w Piotrkowie od 1983 r. młodzież szkolna z całego kraju zyskała ciekawą ofertę wypoczynku wakacyjnego wzbogaconego walorami dydaktycznymi. Korzystając z gościnności piotrkowskich harcerzy PTTK mogło zorganizować na terenie stanic ZHP 5 baz namiotowych z możliwością korzystania z harcerskiego wyżywienia. Własnymi siłami PTTK uruchomiło jeszcze 2 bazy w innych miejscowościach i tak powstał łańcuch 7 baz odległych od siebie o max 20 km, umożliwiający organizację obozów wędrownych. Bazy te zlokalizowane są w miejscowościach: Mrowina, Biały Brzeg, Wilkowice, Stobnica-Trzymorgi, Włodzimierzów, Zarzęcin, Tomaszów Mazowiecki.

Kadra społeczna i zawodowa Zarządów Wojewódzkich PTTK przygotowała akcję obozów letnich doliną Pilicy, trwającą od początku lipca do połowy sierpnia, dającą możliwość wypoczynku 440 osobom. Ciekawa pod względem krajoznawczym, a omijana dotąd w sezonie letnim dolina Pilicy została uprzystępniona młodemu turystom.

Obozy akcji rozpoczynają się co roku w Mrowinie (na południe od Przedborza), a kończą 100 km dalej - w Tomaszowie Maz. Wędrujące grupy młodzieży poznają liczne atrakcje krajoznawcze regionu, a w kolejnych bazach zdobywają wiedzę turystyczną z różnych dziedzin. Kierownicy baz są również wykładowcami PTTK, dzięki czemu uczestnicy mogą uzyskać uprawnienia Młodzieżowego Organizatora Turystyki.

W pierwszym roku (1983) w akcji wzięło udział 230 osób z 5 województw, w drugim - 290 osób z 9 województw. W 1985 r. liczymy na komplet, tj 440 osób - zgłoszenia napłynęły z 14 województw,

Program zajęć szkoleniowych w kolejnych bazach
 (na przykładzie roku 1984)

MROWINA: informacja o obozie i szkoleniu. Turystyka kwalifikowana.

Metodyka prowadzenia grup turystycznych.

BIAŁY BRZEG: wiedza o PTTK i ZHP. Organizacja imprez turystycznych.

Wycieczka "górska".

WILKOWICE: wiedza o regionie. Ochrona przyrody i zabytków. Zwiedzanie Bąkowej Góry.

TRZYMORGI: regiony turystyczne Polski. Terenoznawstwo. Impreza na orientację.

WŁODZIMIERZÓW: architektura - zarys historii. Wycieczka z przewodnikiem po Piotrkowie Trybunalskim.

ZARZĘCIN: udzielanie pierwszej pomocy. Turystyka wodna. Zajęcia praktyczne ze sprzętem wodnym.

TOMASZÓW MAZ.: egzamin. Weryfikacja punktów na zdobywane odznaki. Podsumowanie obozu.

Atrakcje krajoznawcze na trasie wędrówki

Przy dojeździe na start:

RADOMSKO: miasto od XVIII w., ośrodek przemysłowy, liczne zabytki sakralne, muzeum regionalne.

GÓRA CHEŁMO: (323 m) wybitne wzniesienie Wzgórz Radomszczańskich, rezerwat krajobrazowy, na szczycie ślady średniowiecznego grodziska, w pobliskiej wsi Chełmo pałac z XVII w.

W trakcie wędrówki pomiędzy kolejnymi bazami:

BUKOWA GÓRA: leśny rezerwat przyrody w Paśmie Przedborskim.

PRZEDBÓRZ: niewielkie miasteczko o bogatych tradycjach (patrz artykuł), pozostałości zamku i murów miejskich z czasów Kazimierza Wielkiego, kościół par. z XIV w., przebudowany.

BĄKOWA GÓRA: wieś znana już w XIV w. z ciekawymi zabytkami (patrz artykuł).

MAJKOWICE: ruiny renesansowego zamku z XVI w.

RĘCZNO: kościół z pocz. XVII w., po pożarze przebudowany w XIX w., ośrodek wypoczynkowo-sportowy LZS.

ŁĘCZNO: dwór drewniany z I poł. XIX w.

WITÓW: kościół i klasztor ponorbertański (fundowany ok. 1179 r.), obecnie w stylu barokowym, brama obronna z XV w.

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI: miasto wojewódzkie, duży ośrodek przemysłowy (3 huty szkła, fabryka maszyn górniczych, przemysł włókienniczy), jest miastem od XIII w., w okresie 1578 - 1792 siedziba Trybunału Koronnego; zachowany średniowieczny układ urbanistyczny, zamek królewski z XIV w. i szereg zabytków sakralnych.

SULEJÓW-PODKLASZTORZE: opactwo cystersów fundowane w 1176 r.; w zabytkowym zespole zachowany późnoromański kościół z częścią klasztoru; w nowszym, odrestaurowanym budynku poklasztornym m.in. muzeum PTTK.

SMARDZEWICE: wieś w pobliżu zapory Jeziora Sulejowskiego, kościół z XVII w., klasztor z XVIII w.

TOMASZÓW MAZOWIECKI: największy ośrodek przemysłowy w województwie (głównie przemysł włókienniczy i chemiczny), kościół drewniany z XVIII w., pałac klasycystyczny z 1812 r.

W okolicach Tomaszowa:

NIEBIESKIE ŹRÓDŁA: rezerwat przyrody - wywierzyisko krasowe o bardzo dużej wydajności, tworzące niewielkie jeziorko z bogatą fauną i florą.

BIAŁA GÓRA: kopalnia piasków kwarcowych dla potrzeb hut szkła.

NAGÓRZYCE: grotty wykute przez człowieka - wyrobisko piasku z XIX w.

SPAŁA: znana miejscowość letniskowa w centrum dużego kompleksu leśnego (Puszcza Nadpilicka).

INOWŁÓDŹ: jedna z najstarszych osad w dolinie Pilicy, posiada romański kościółek obronny z XII w., ślady zamku z czasów Kazimierza Wielkiego; ośrodek letniskowy.

Przemysław Jędraski

WALORY KRAJOZNAWCZE OKOLIC ZBIORNIKA SULEJOWSKIEGO

Głównym elementem stanowiącym o atrakcyjności turystycznej obszaru położonego między Sulejową a Tomaszowem Maz. jest Zbiornik Sulejowski. Brzegi jego porośnięte są rozległymi lasami o drzewostanach tworzonych przez sosny, dęby, brzozy, jodły, graby, świerki oraz osiki, olsze i lipy. Dodatkowymi atrakcjami fizjograficznymi tego terenu są wydmy, najliczniej występujące na zachodnim brzegu zbiornika w okolicach Koła, a także wychodnie starszego podłoża (piaskowce kredowe) wraz z typowymi dla nich formami, jak wysokie skarpy, silnie podcięte brzegi Pilicy czy grotty w Nagórzycach. W wielu miejscach na powierzchni ziemi ukazują się osady starsze, pochodzące z ery mezozoicznej, głównie z okresu jury i kredy. Najstarszymi osadami kredowymi są iły i łupki ilaste występujące w okolicach Tomaszowa Maz. w Wąwale. Skały te powstały w środowisku morskim. W odmiennych warunkach - lądowych - gromadziły się młodsze osady z okresu kredy: piaski i piaskowce Białej Góry i Nagórzyc. Ta mezozoiczna seria osadowa złożona głównie z naprzemianległych utworów powstałych w środowisku morskim i lądowym ma znaczną miąższość dochodzącą do 5000 - 6000 metrów.

Wiele z tych skał ma duże znaczenie gospodarcze. Eksploatowane są m.in. piaski szklarskie w Białej Górze, wapienie górnourajskie w okolicach Sulejowa, a także iły w Wąwale służące do produkcji ceramiki budowlanej.

Młodsze osady czwartorzędowe związane są z działalnością lodowcową. Lodowiec nasunął się na te obszary dwukrotnie, podczas

zlodowacenia środkowopolskiego i południowopolskiego. Skały czwartorzędowe to głównie luźno złożone piaski, żwiry, mułki, iły i gliny morenowe. Najmłodszymi utworami są aluwia rzeczne złożone z różnorodnego materiału, od żwirów poprzez piaski do mułków. Są to osady holoceni (holocen rozpoczął się mniej więcej 10 000 lat temu) tworzące się także współcześnie w obrębie den dolinnych.

Działalność lodowców w poważnym stopniu przyczyniła się do ukształtowania współczesnej rzeźby terenu. Główne rysy rzeźby glacialnej powstały w tym regionie w czasie zlodowacenia środkowopolskiego. W wyniku działalności istniejących wtedy u czoła lądolodu potężnych arterii wodnych (strumieni i rzek glacialnych) w okolicach dzisiejszego Zbiornika Sulejowskiego usypane zostały wielkie pola piaszczysto-żwirowe sandrów. Porośnięte są one obecnie przez lasy. W związku z dużą aktywnością procesów eolicznych w schyłkowym okresie glacialnym powstały pola piasków oraz paraboliczne i wałowe wydmy, głównie w międzyrzeczu Pilicy i Luciaży. Pewne przeobrażenia rzeźby dokonały się również w holocenie, a więc w warunkach klimatu umiarkowanego. Klimat ten przyczynił się do ożywienia działalności erozyjnej rzek. Rozcinały one często swe osady i tworzyły z nich stopnie terasowe. Poszerzone w rezultacie bocznej erozji wcięcia pogłębiły się w obecne dna dolinne zwane terasami zalewowymi. W efekcie ożywienia procesów na stokach dolinnych powstawać zaczęły krótkie o wysokich ścianach wąwozy i parowy urozmaicające rzeźbę. Wkroczenie na te tereny zwartej roślinności leśnej spowodowało spadek natężenia procesów rzeźbotwórczych. W ostatnich latach zostały one ponownie zaktywizowane niewłaściwą gospodarką człowieka.

Istotnym elementem wpływającym na atrakcyjność krajoznawczą tego obszaru są liczne rezerваты przyrody. Nie można zapomnieć też o zabytkowych obiektach architektonicznych, z których największą sławą cieszy się dawne opactwo cysterskie w Podklasztorzu. Atrakcyjne dla krajoznawców jest także poznanie dobrze zachowanego i ciągle żywego folkloru.

W regionie tym rozwinęły się różne formy ruchu turystycznego:

- turystyka pobytowa (wczasy, kolonie, obozy młodzieżowe)
- turystyka krajoznawcza (głównie wędrownie obozy młodzieżowe piesze i rowerowe)
- wypoczynek świąteczny
- turystyka kwalifikowana (kajakarstwo i żeglarstwo).

W nawiązaniu do tych różnorodnych form ruchu turystycznego próbuje się kształtować bazę turystyczną, na którą składają się ośrodki rekreacyjne i wczasowo-wypoczynkowe zakładowe i Funduszu Wczasów Pracowniczych, pola i bazy namiotowe należące głównie do PTTK, schroniska szkolne PTSM, kwatery prywatne oraz indywidualne domy letniskowe.

Dogodne położenie Zbiornika Sulejowskiego w centralnej części Polski, w niewielkiej odległości od dużych ośrodków miejskich (Tomaszów Maz. - 7 km, Piotrków Tryb. - 12 km, Opoczno - 31 km, Bełchatów - 37 km i Łódź - 60 km) stwarza możliwość wypoczynku dla ich mieszkańców.

Pilica będąc najdłuższym lewobrzeżnym dopływem Wisły już od kilku stuleci była wykorzystywana do celów gospodarczych. Od XVI w. stanowiła ona ważny szlak transportu wodnego. Wywożono nią produkty rolne, drewno, kamienie oraz żelazo z hut tomaszowskich.

Zbiornik Sulejowski na Pilicy powstał stosunkowo niedawno, budowę jego rozpoczęto w 1969 r., a ukończono w 1973. Bezpośrednią przyczyną jego budowy był permanentnie odczuwany brak wody pitnej w Łódzkiej Aglomeracji Miejskiej. Już w początkach XX w. główny projektant wodociągów i kanalizacji w Łodzi, inż. W.A. Lindley, postulował konieczność poboru wody dla Łodzi z ujęcia na Pilicy. Do koncepcji tej powrócono w 1946 r. Przewidywane wówczas niedobory wody dla przemysłu i celów komunalnych Łodzi obliczono na 150 tys. m³/dobę. Pierwszą "nitkę" rurociągu wodnego z Tomaszowa Maz. do Łodzi oddano do użytku w 1955 r., drugą w 1963 r. Nadal nie zaspokajało to potrzeb rozbudowującej się szybko aglomeracji, przystąpiono więc do realizacji prac związanych z budową Zbiornika Sulejowskiego. Dolinę Pilicy na wysokości Smardzewic /7 km na południe od Tomaszowa/ przegrodzono ziemno-betonową zaporą na 260 km biegu rzeki, tj w 2/3 jej długości. W tym miejscu wzniesiono niewielką elektrownię wodną o mocy 3,5 MW.

Zapora stanęła w miejscu, gdzie Pilica przełamuje się przez osady kredowe niecki smardzewickiej, w naturalnym obniżeniu dolinnym. Powstał w ten sposób jeden z największych zbiorników wodnych w Polsce środkowej o przeciętnej powierzchni (duże wahania stanu wód w ciągu roku uzależnione są od ilości opadów atmosferycznych) 2117 ha i długości mierzonej wzdłuż biegu rzeki 17 km. Zbiornik wraz z przyległym obszarem ma znaczne walory rekreacyjno-wypoczynkowe. Duża powierzchnia "jeziora" umożliwia kąpiele, kajakarstwo, żeglarstwo, wędkarstwo, natomiast suche i dostępne brzegi stwarzają dogodne warunki do plażowania i spacerów.

Pamiętać należy, że głównym celem, dla którego zbiornik został wybudowany, jest zaopatrzenie Łodzi w wodę. W tym celu, aby utrzymać należytą czystość wód, wprowadzono szereg ograniczeń. Zagospodarowanie rekreacyjne zbiornika może występować tylko poza bezpośrednimi strefami ujęcia wody. Wobec takiej sytuacji rozpoczęto lokalizację większości nowych ośrodków po stronie północnej i południowej "jeziora", gdyż ujęcie wody znajduje się na brzegu zachodnim. Do zbiornika nie mogą być wprowadzane żadne ścieki, nawet oczyszczone. Wybudowano więc szereg oczyszczalni ścieków w górnym biegu Pilicy oraz na rzece Luciaży wpływającej do Pilicy. Oczyszczalnie stanęły w Piotrkowie Tryb. (mechaniczno-biologiczna) z przerzutem oczyszczonych ścieków do zlewni rzeki Wolbórki uchodzącej do Pilicy poniżej Zbiornika Sulejowskiego i istniejącego ujęcia wody w Tomaszowie; w Woli Krzysztoporskiej (chemiczno-mechaniczna) z przerzutem ścieków do rzeki Widawki w zlewni Warty; w Niechcicach (mechaniczno-biologiczna) z przerzutem ścieków do Widawki; w Koniecpolu (oczyszczalnia mechaniczno-biologiczna).

Zagospodarowanie rekreacyjne zbiornika musi być poprzedzone budową oczyszczalni i kolektorów zdolnych przyjąć wszystkie ścieki z ośrodków i urządzeń wypoczynkowych i wyprowadzić je poza zlewnię "jeziora" i obecnego ujęcia wody w rejonie Tomaszowa Maz.

Wody Pilicy powyżej Zbiornika według niedawno przeprowadzonych badań należą do II, a nawet okresowo do I klasy czystości.

Na wody Zbiornika nie może być wprowadzany motorowy sprzęt pływający. Zabrania się także lokalizacji w pobliżu Zbiornika obiektów, które mogą być potencjalnymi źródłami ścieków oraz emisji składników szkodliwych i uciążliwych dla atmosfery, wody i gleby. Niedozwolone jest również zajmowanie gleb klasy I - IV pod budownictwo nierolnicze.

W planach przewidywano rozbudowę istniejących ujęć wodnych dostarczających wodę ze Zbiornika do Łodzi i Piotrkowa Tryb., do roku 1990 zamierzano powiększyć istniejące "jezioro" oraz wybudować pomocniczy zbiornik w okolicach Przedborza.

W latach 70-tych powstało wiele koncepcji zagospodarowania rekreacyjnego Zbiornika, w planach przewidywano powstanie siedmiu tzw. JOR-ów, czyli "jednostek osadnictwa rekreacyjnego", wybudowanie obwodnicy okalającej "jezioro". Niewiele z tych pomysłów udało się zrealizować, efektem tego jest nierównomierny rozkład ruchu turystycznego. Największe nasilenie migracji rekreacyjno-wypoczynkowych ma miejsce na obszarach dobrze zainwestowanych, tj. okolic Sulejowa i Smardzewic. Zbyt duża koncentracja ośrodków wypoczynkowych

i kolonijnych w tych rejonach wpływa na pogorszenie warunków rekreacji. "Moda na Sulejów" pojawiła się wcześniej, bo już w okresie międzywojennym. Obecnie oblicza się, że w mieście oraz w przyległych wsiach letniskowych (Kurnędz, Przyglów, Włodzimierzów, Polanka i Barkowice) znajduje się ponad 40 ośrodków rekreacyjno-wypoczynkowych dla 4500 osób. Największe z nich to zakładowe ośrodki Hut Szkła "Hortensja" i "Kara" z Piotrkowa Tryb., Pabianickich Zakładów Przemysłu Bawełnianego i Wydawnictwa Prasowego z Łodzi.

Ujemnym elementem rejonu Smardzewic jest silne zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego z zakładów przemysłowych Tomaszowa Maz. Największe zagrożenie stanowią Zakłady Włókien Chemicznych "Wis-tom-Chemitex". Ich działalność jest na tyle szkodliwa, iż przed kilku laty zdecydowano się na zlikwidowanie przylegającej do nich dzielnicy mieszkaniowej Kaczka. Ocenia się, że roczna emisja pyłów ze wszystkich zakładów przemysłowych Tomaszowa wynosi ponad 10000 ton oraz 12000 ton gazów. Wpływy niektórych związków gazowych odczuwane są w promieniu do 10 km od źródła ich emisji, a więc także na północnych brzegach Zbiornika Sulejowskiego.

Sulejów jest nadal ośrodkiem przemysłu wapiennego. Zasoby wapieni w tym rejonie szacowane są na 54,9 mln ton. W mieście i w najbliższej okolicy znajdują się wapienniki oraz kamieniołomy. Produkcja wapna ma długie, ponad 140-letnie tradycje, w 1844 r. w Sulejowie działało już 7 małych prywatnych zakładów wytwarzających ten poszukiwany produkt. Dziś największy kombinat wapienniczy znajduje się w Kurnędzu położonym na południe od Sulejowa. Zanieczyszczenia powietrza powodują pogorszenie się warunków wypoczynku w promieniu do 1 km od źródła ich emisji. Dążąc do poprawy czystości powietrza w tym obszarze, o tak silnie rozwiniętych funkcjach turystycznych, należy istniejące zakłady przemysłowe wyposażać w sprawnie działające urządzenia eliminujące znaczną część emitowanych zanieczyszczeń.

Sulejów, obecnie prawie 6 tys. miasto, to jedna z najstarszych osad nadpilickich. Nazwę swoją zawdzięcza Sulejowi, który w XI w. miał tu swoją ojcowiznę. We wczesnym średniowieczu istniała w tym miejscu przeprawa przez Pilicę na drodze węgiersko-bałtyckiej z Torunia do Krakowa oraz z Kazimierza n/Wisłą do Kalisza. Rozbudowująca się wokół przeprawy osada targowa otrzymała prawa miejskie między 1279 a 1292 rokiem. Wcześniej, bo w latach 1176 - 1177, Kazimierz Sprawiedliwy funduje opactwo na prawym brzegu Pilicy,

w jej zakolu, na łagodnie opadające terasie, na wysokości 172 - 183 m n.p.m. Następnie sprowadza na te tereny Cystersów. Pierwszy konwent Cystersów z Morimond w Burgundii przybywa w 1177 roku. Otrzymują oni od fundatora opactwo w Podklasztorzu (jest to nowa, sztucznie wprowadzona w 1819 r. nazwa, nadana po kasacie zakonu) oraz ziemię. Do opactwa należały wsie w rejonie Sulejowa, po obu stronach Pilicy, własnością klasztoru była również grupa wsi koło Bałdrzychowa nad Nerem. Posiadłości Cystersów sulejowskich znajdowały się także na Mazowszu, w Małopolsce i Wielkopolsce. Z upływem czasu w miarę powiększania się majątku klasztor sulejowski stawał się jedną z najbogatszych fundacji w Polsce. W zamian za te liczne przywileje Cystersi zobowiązani byli do umacniania katolicyzmu oraz prowadzenia szkół. Okazali się również doskonałymi propagatorami rozwoju rolnictwa i w tym zakresie osiągnęli niezaprzeczalne sukcesy.

W 1232 r. nastąpiła konsekracja kościoła klasztornego zbudowanego według wzorów przeniesionych z macierzystych budowli cysterskich we Francji. Jest to typowa bazylika o układzie trójnawowym z transeptem i dwoma prostokątnymi kaplicami po bokach. Zachowane są charakterystyczne elementy cysterskiego normatywu budowlanego, tj. proporcja 1:2 między szerokością /5,9 m/ a wysokością /12,0 m/ nawy głównej. Bazylika zbudowana jest z piaskowca. Przy jej budowie zastosowano sklepienie krzyżowo-żebrowe, a w dawnym kapitularku - sklepienie palmowe. Bardzo cenny jest główny portal, którego konstrukcja wykazuje związek z portalami katedr północnowłoskich w Weronie, Parmie i Modenie.

Z późniejszego okresu pochodzą fortyfikacje okalające kościół i klasztor. Powstały one prawdopodobnie dopiero w XV w, a o ich solidności świadczyć może fakt, iż w 1584 r. istniał projekt ustawy sejmowej, która przewidywała przeniesienie skarbu państwa z Rawy Maz. do opactwa w Sulejowie. Na sulejowski obwód warowny składają się mury, budynki obronne, brama (krakowska), baszty (maurertańska, rycerska, północno-zachodnia, muzyczna i opacka) oraz arsenał. W obrębie murów obronnych mieściło się jeszcze wiele zabudowań gospodarczych, gdyż klasztor, zgodnie z ówczesnym obyczajem, był samowystarczalny. Znajdowały się tu obory, stodoły, magazyny, spichlerze, browary, gorzelnie, tartak, warsztaty, folusz, młyn, masarnia i wędzarnia. W XVI w. wybudowano pałac opacki.

Opactwo często gościło królów polskich. Przebywali tu Władysław Łokietek, Kazimierz Wielki, Władysław Jagiełło przed wyprawą grunwaldzką, Kazimierz Jagiellończyk w drodze na sejm piotrkowski. W 1655 r. w czasie najazdu szwedzkiego opactwo udzieliło schronienia Janowi Kazimierzowi, co stanowiło przyczynę jego późniejszego złupienia przez Szwedów, którzy wymordowali również większość zakonników.

Od 1819 r., po kasacie klasztoru, budynki dawnego opactwa przeszły na skarb państwa i zaczęły popadać w ruinę. Bywały okresy, iż cegły z jego murów były sprzedawane na budowę domów w Sulejowie i okolicy. Po 1945 r. zespół dawnego opactwa był częściowo odbudowany i zabezpieczony. Kilka lat temu w jego murach obronnych urządzono ośrodek wypoczynkowo-wczasowy należący do Łódzkiego Przedsiębiorstwa Usług Socjalnych Budownictwa.

W murach opactwa, w XIII-wiecznym wczesnogotyckim kapitularku, w 1949 r. otwarto muzeum regionalne, które jest obecnie placówką należącą do PTTK. Znajdujące się tu zbiory pochodzą z wykopalisk i znalezisk dokonanych na terenie b. opactwa i obejmują kamienne herby, ceramikę miejscową, rzeźby w drewnie, obrazy i numizmatykę. Część kolekcji muzealnej poświęcona jest rozwojowi przemysłu wapienniczego w okolicach Sulejowa. Znajdują się to ciekawe okazy amonitów. Z zakresu etnografii zgromadzono miejscowe stroje ludowe, rzeźby ludowe, ceramikę i narzędzia do przemiału ziarna.

Folklor regionu jest nadal bardzo żywy, zwłaszcza po wschodniej stronie Pilicy. Często spotkać tu można kobiety ubrane w tradycyjny ludowy strój opoczyński, na który składają się białe perkalowe spódnice, bufiaste koszule i krótkie zapaski oraz rozliczne chusty. Tkaniny opoczyńskie przypominają trochę łowickie, są to również pasiaki, lecz o barwach tęczy. Region opoczyński słynie także z pięknych wycinanek i pisanek. Popularyzacją rękodzieła zajmuje się Spółdzielnia Pracy Przemysłu Ludowego i Artystycznego "Opocznianka". Tradycje ludowego tańca i pieśni kultywowane są przez kilka zespołów, z których największą sławę uzyskały Zespół Regionalny i Kapela Ludowa "Opocznianka" oraz Regionalny Zespół Pieśni i Tańca. Mają one na swoim koncie liczne występy na festiwalach krajowych i zagranicznych.

Niestety niektóre formy twórczości ludowej zaczynają zanikać, czego przykładem może być garncarstwo, dawniej bardzo popularne w tym regionie. Nielicznie dziś produkowane naczynia są nadal wykonywane dawną techniką. Są one glazurowane, czyli polewane płynem, który nadaje im szklisty połysk.

Coraz mniej spotyka się również rzeźbiarzy ludowych. Najprężniejszym ośrodkiem rzeźbiarstwa był dawniej Sulejów. Pochodzi stąd m.in. Kazimierz Ajs, którego prace wystawiane były na licznych wystawach krajowych.

Bardzo rzadkim już dziś widokiem jest stara chałupa z II poł. XIX stulecia, o charakterystycznym czterospadowym dachu krytym słomą. Nowsze chałupy z przełomu XIX i XX w mają dachy dwuspadowe. Posiadają one szczególnie okazałe szczyty dekorowane sparogami, pazdurami oraz otworami świetlnymi w kształcie ptaszków, roślin, kół i półksiężyców. Ciekawie zdobione są również okna i drzwi. Często domy pomalowane są na niebiesko. Dziś niewiele domów mieszkalnych ma ganeczki, dawniej bardzo rozpowszechnione, o dekoracyjnych snycerkach. Szczególnie piękne ganki były dziełem Piotra Prockuna z Sulejowa.

Dużą atrakcją turystyczną regionu jest Ośrodek Hodowli Żubrów w Książu k. Smardzewic. Został on założony w 1934 r. przy wykorzystaniu funduszu uzyskanego od Polonii amerykańskiej. W listopadzie 1934 r. sprowadzono tu pierwsze zwierzęta - były to 4 bizony z prairii Ameryki Północnej - następnie uzyskano kilka żubrów z Puszczy Białowieskiej. W 1939 r. żyło tu 17 zwierząt, w tym 3 mieszańce, tzw. żubrobizony. W ostatnich latach w Ośrodku Hodowli Żubrów, podlegającym administracyjnie Kampinoskiemu Parkowi Narodowemu, na obszarze 32 ha przebywa kilkanaście sztuk żubrów. Ośrodek w Książu znajduje się na terenie nadleśnictwa Smardzewice, w pięknym, ponad stuletnim lesie sosnowo-dębowym.

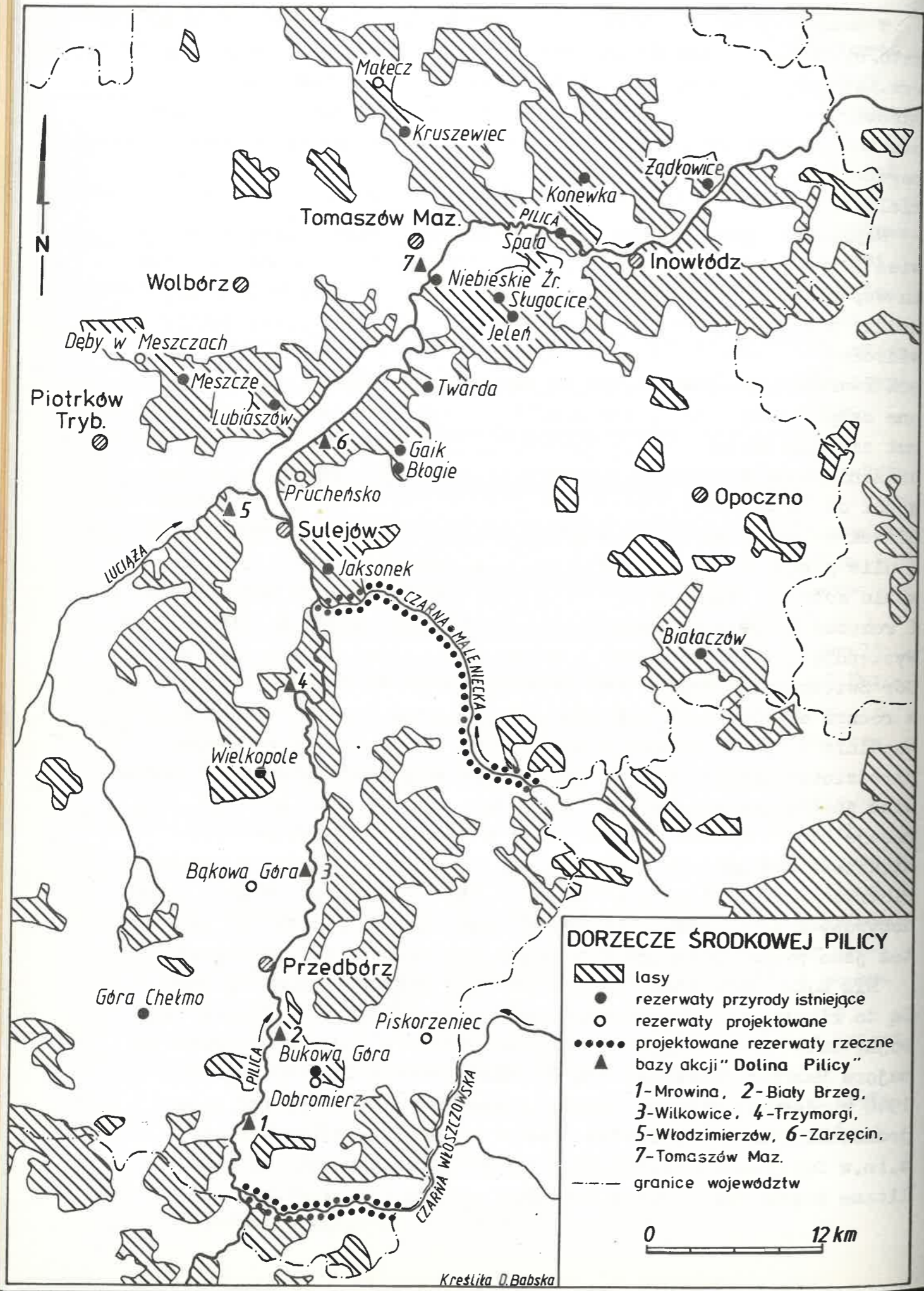
Książ wchodził dawniej w obręb myśliwskich rewirów Spały. W lasach spalskich już w czasach pierwszych książąt polskich odbywały się łowy na wszelką zwierzynę. Władysław Jagiełło ponad 20 razy przebywał w tych okolicach, również Kazimierz Jagiellończyk parokrotnie polował w tych lasach. Po utracie niepodległości przez Polskę carowie rosyjscy urządzali tu liczne i nader uroczyste polowania, zapraszając do udziału w nich książąt i monarchów z innych państw. W celu powiększenia terenów łowieckich i stworzenia zwartych kompleksów leśnych w 1900 r. zarząd Księstwa Łowickiego rozpoczął akcję ewakuacji tzw. "puszczaków". W ciągu 4 lat na przestrzeni od Studziannej do Sulejowa zlikwidowano 17 wsi włościańskich, m.in. Ceteń, Gieźów, Książ i częściowo Sługowice.

W Smardzewicach obiektem godnym zwiedzania jest zespół poklasztorny Franciszkanów wybudowany w l. 1722 - 1726 w stylu barokowym. Kościół p.w. Św. Anny powstał w okresie 1683 - 1699. Wraz z cmentarzem kościelnym ogrodzony jest murami z trzema narożnymi basztami. Wyposażenie wnętrza, XVII i XVIII-wieczne, jest bardzo bogate. Znajduje się tu 11 ołtarzy, ozdobna ambona, stalle i chrzcielnica.

Naprzeciw Smardzewic, na lewym, wyniosłym brzegu Pilicy leży wieś letniskowa Nagórzyce, licząca ok. 500 mieszkańców. Znajduje się tu wspaniały punkt widokowy na dolinę Pilicy. Na skraju lasu przy drodze z Tomaszowa Maz. tuż przed wsią na stromym zboczu doliny widoczne są skały piaskowcowe wieku kredowego. Zawierają one ok. 80% kwarcu, w związku z czym już od przełomu XVIII i XIX w. były one eksploatowane zarówno dla celów budowlanych, jak i dla potrzeb hut szkła. Eksploatacja miękkiej skały piaskowcowej polegała na drażeniu wnęk i jaskiń, z czasem powstawały obszerne groty o długości od 32 do 120 m. Jeszcze w końcu XIX stulecia śnieżnobiały piasek wykorzystywany był również do posypywania podwojek, izb i ulic przed domami. W drugiej połowie ubiegłego stulecia po wybudowaniu kolei żelaznej zaniechano wydobywania piasku w Nagórzycach i rozpoczęto jego eksploatację na skalę przemysłową w Białej Górze. Występujące tu złoża piasków związane są z mezozoiczną otoczką Gór Świętokrzyskich. Ich zasoby szacowane są na ok. 50 mln ton, a roczna eksploatacja przekracza 1,5 mln ton. Obecnie Tomaszowska Kopalnia Surowców Mineralnych w Białej Górze jest największym przedsiębiorstwem eksploatacji piasków w kraju. Wydobywany tu surowiec jest wysokogatunkowy, zawiera do 99% krzemionki i dzięki temu nadaje się doskonale jako surowiec dla przemysłu szklarskiego. Większość hut szkła w Polsce, w tym trzy znajdujące się w pobliskim Piotrkowie Tryb. ("Kara", "Feniks" i "Hortensja") korzystają z wydobywanych tu piasków. Surowiec białogórski wykorzystywany jest też jako piasek hutniczy, formierski, szlifierski i filtracyjny.

Nie można zapominać też o najnowszej historii tego regionu. Są to ziemie, na których kształtował się ruch oporu w czasie II wojny światowej. Działał tu okresowo pierwszy oddział partyzancki majora Henryka Dobrzańskiego "Hubala", który poległ 30 kwietnia 1940 r. Jeszcze w końcu 1939 r. powołano na tym obszarze liczne jednostki Służby Zwycięstwu Polsce - miały one swoje siedziby m.in. w Sulejowie i Meszczach. Z czasem zaczęły powstawać inne liczne organizacje bojowe prowadzące walkę z najeźdźcą.

Jarosław Fischbach

Wykład w bazie „Wilkowice”
fot. Przemysław Jędraski

W bazie „Zarzęcin”
fot. Przemysław Jędraski

Kolacja w bazie
fot. Przemysław Jędraski

Zwijanie bazy w Borkach
fot. Przemysław Jędraski

Wyspa na Czarnej Malenieckiej
fot. Krzysztof J. Kurowski

Dąbrowa k. Łęczna — pozostałości puszczańskich lasów
fot. Krzysztof J. Kurowski

KRAJOBRAZ I PRZYRODA DORZECZA ŚRODKOWEJ PILICY

K r a j o b r a z

Dolina Pilicy i znaczna część jej dorzecza pod względem przyrodniczym i krajobrazowym wyróżniają się korzystnie na tle Polski Środkowej.

Pod Zygmuntem (na wysokości Stobnicy) Pilica przekracza wysokiej rangi granicę dwóch prowincji geograficznych: Wyżyny Małopolskiej i Niżu Środkowoeuropejskiego. Rzeka nabiera charakteru nizinnego, jednak pod Sulejowem, Smardzewicami i jeszcze koło Inowłodza krajobraz przełomowych odcinków jest typowo wyżynny. Pilica przyjmuje szereg dopływów, spośród których Czarna Malenicka (Konecka) i Czarna Włoszczowska mają wybitne walory krajobrazowe. Są to rzeki o naturalnych korytach, niosące czyste wody. Poważne i wielostronne funkcje, w tym krajobrazowe, ma Zbiornik Sulejowski. Z doliną Pilicy związane są słynne Niebieskie Źródła w Tomaszowie.

Lasy ciągnące się wzdłuż Pilicy, od Przedborza po Nowe Miasto, są pozostałościami dawnej, bardziej zwartej i potężnej, Puszczy Pilickiej. O jej świetności możemy wnioskować z zapisów historycznych, starych map i resztek naturalnej przyrody, w znacznej części chronionej w rezerwach. Aktualna powierzchnia lasów wchodzących w jej skład wynosi 50 tys ha. Jest to największy i najlepiej zachowany kompleks leśny w Polsce Środkowej. Spotykamy tu wielogatunkowe lasy z fragmentami starodrzewia, malowniczymi zwłaszcza na krawędzi doliny rzeki. Wszystko to składa się na nieprzeciętne wartości krajobrazu dorzecza środkowej Pilicy.

P r z y r o d a

Na wartości przyrodnicze składa się przede wszystkim szata roślinna i świat zwierzęcy. Zróżnicowane i bogate florystycznie lasy są najcenniejszym składnikiem Puszczy Pilickiej. Zachowało się tu kilkanaście różnych zbiorowisk leśnych. Z dnem doliny związane są zarośla wierzbowe, olsy (oryginalne "lasz na kępach" wymuszających się z wody), łągi olszowe (rosnące wzdłuż żyznych brzegów rzek i strumieni, a zwane niekiedy "polską dżunglą" - trudne do przebycia z racji płataniny krzewów, pnączy i bogactwa roślin). Żyzne siedliska zajmują, dawniej bardziej rozpowszechnione, lasy dębowo-grabowo-lipowe zwane grądami. Właśnie w grądach można spotkać wspaniałe stare dęby, lipy, klony i jodły. Pagórki żwirowe, piaszczysto-gliniaste krawędzie doliny Pilicy porastały dawniej

Fragment opactwa w Sulejowie —
Podklasztorzu

fol. Krzysztof J. Kurowski

Dworek Małachowskich w Bakowej Górze

światliste dąbrowy. Dziś ten najbarwniejszy i najbogatszy florystycznie zespół leśny odchodzi z krajobrazu naszych lasów. Kilka najcenniejszych fragmentów udało się zachować w rezerwach przyrody. Ubogie siedliska piaszczyste zajmują bory sosnowe i mieszane.

Na terenie Puszczy Pilickiej występuje kilkadziesiąt gatunków roślin chronionych, w tym 12 gatunków storczyków, 5 gatunków widłaków i największa nasza liana - bluszcz, pnący się wysoko i kwitnący na kilku stanowiskach. Lasy nadpilickie są ostoją aż 15 gatunków roślin górskich (głównie reglowych). Są to m.in. jodła, klon jawor, dziki bez koralowy, żywiec dziewięciolistny, kokoryczka okółkowa i widłak wroniec.

Interesujący jest również świat zwierzęcy Puszczy Pilickiej. Na odcinku od Przedborza do Tomaszowa stwierdzono ok. 40 gatunków ryb. Żyją tu m.in. brzanka, kleń, sandacz, jaź, sum, węgorz i in. (badania Penczaka i in.). Bogata jest awifauna. Nad Pilicą spotyka się szereg gatunków drapieżnych. Są to myszołów zwyczajny, pustułka, krogulec, drzemlik (najmniejszy sokół europejski), kobuz i in. Niezwykle rzadko odwiedzają te tereny trzmielojad, błotniak zbożowy, błotniak stawowy i kobczyk. Dawniej nad Pilicą pojawiały się sokół wędrowny, orzeł przedni i orzeł bielik. Godną uwagi jest grupa ptaków wodnych i błotnych: kilkanaście gatunków kaczek, kilka gatunków perkozów, czapla siwa, batalion i in. W przelotach sporadycznie pojawiają się czapla purpurowa, kormoran, żuraw, gęś gęgawa, gęś zbożowa. Ponadto nad środkową Pilicą występują: bocian czarny, cietrzew, kilka gatunków dzięciołów, zimorodek, remiz, wilga, kraska, dudek i wiele innych - łącznie ok. 220 gatunków (Markowski, 1982). Wspaniały ptasi świat w dolinie Pilicy zasługuje na szczególną ochronę.

Ssaki (poza gatunkami pospolitymi) reprezentowane są przez takie gatunki, jak junot, borsuk, kuna leśna, gronostaj. Nie jest pewne, czy występuje jeszcze wydra. Lasy Spalskie odwiedza niekiedy łoś - wędrownik z Puszczy Kampinoskiej. Nad Pilicę powrócił dawny jej mieszkaniec - bóbr. Jest to pierwsza próba introdukcji. Reżim ochronny jego siedlisk powinien być bezwzględnie przestrzegany. Na obszarze Puszczy Pilickiej, w Książu k. Smardzewic, znajduje się Ośrodek Hodowli Żubrów, założony przed 50 laty i administrowany przez Kampinoski Park Narodowy.

O c h r o n a p r z y r o d y i k r a j o b r a z u

Przyroda doliny Pilicy posiada jeszcze dość wyraźny charakter puszczański. Nic więc dziwnego w fakcie, że aż 15 spośród 25 rezer-

watów województwa piotrkowskiego znajduje się w Puszczy Pilickiej. Kilka dalszych jest na etapie projektowania. Wyraźny postęp w ochronie rezerwatowej dorzecza Pilicy jest niewątpliwie zasługą Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody i Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Przyrody w Piotrkowie Trybunalskim.

Poniższa krótka charakterystyka obejmuje 17 rezerwatów istniejących (w tym 2 spoza Puszczy) oraz 8 projektowanych, opisanych w kolejności "z biegiem rzeki". W nawiasie, po nazwie, podano rok utworzenia.

C z a r n a W ł o s z c z o w s k a - projektowany rezerwat rzeczny, na odcinku w granicach woj. piotrkowskiego - dla ochrony naturalnego krajobrazu rzeki wyżynnej na obszarze Pasma Przedborsko-Małogoskiego. Na skarpach występuje ciepłolubna roślinność kserotermiczna.

D o b r o m i e r z - niewielki rezerwat roślinności nawapiennej, mający na celu ochronę bardzo nielicznych nad środkową Pilicą stanowisk dziewięciusiu bezłodygowego, goryczki orzęsionej i zawilca wielkokwiatowego.

B u k o w a G ó r a (1959) - najcenniejsze w Puszczy Pilickiej 35-hektarowe naturalne stanowisko buka zwyczajnego, na szczycie wzgórza wapiennego (335 m npm). Stara buczyna chroni cenną florę w tym kilka gatunków storczyków.

P i s k o r z e n i e c - dobrze zachowany kompleks torfowisk wysokich z reliktową florą (m.in. 3 gatunki rosiczek).

G ó r a C h e ł m o (1967) - rezerwat archeologiczno-leśny, obejmujący 41-hektarowy fragment najwyższego na Wzgórzach Radomszczańskich wzniesienia (323 m npm). Na szczycie widocznego z daleka wzgórza znajduje się grodzisko porośnięte lasem. Na zboczach rosną grądy z bogatą florą. Rezerwat posiada wybitne walory krajobrazowe.

B ą k o w a G ó r a - projekt obejmuje 92-hektarowy fragment lasu wielogatunkowego i bardzo zróżnicowanego. Obok Lubiaszowa i Niebieskich Źródeł należy do najbogatszych florystycznie rezerwatów Puszczy Pilickiej. Stwierdzono tu szereg osobliwości florystycznych, w tym 14 gatunków chronionych.

W i e l k o p o l e (1984) - rezerwat obejmuje naturalne stanowisko jodły, ustępujące jedynie stanowisku w Lubiaszowie. Drzewostan jest zróżnicowany wiekowo, najstarsze jodły osiągają 140 lat. Występuje tu wiele interesujących gatunków roślin, w tym gatunki górskie. Las jodłowy w Wielkopolu nawiązuje swą strukturą do jedlin świętokrzyskich. Powierzchnia rezerwatu wynosi 42 hektary.

B i a ł a c z ó w (1976) - las grądowy z udziałem dębu, lipy drobnolistnej, jaworu i buka w wieku 110 lat. Ten 23-hektarowy obiekt sąsiaduje z parkiem.

C z a r n a M a l e n i e c k a (Konecka) - istniejący od kilku lat projekt obejmuje 45-km odcinek rzeki w granicach województwa. Nad malowniczą rzeką zabytkowe drzewa.

J a k s o n e k (1984) - rezerwat florystyczny chroniący odizolowane, jedyne w Puszczy Pilickiej stanowisko reliktu glacialnego - zimoziółki północnego. Położony na krawędzi doliny Pilicy rezerwat obejmuje lasy mieszane, bory mieszane i bory sosnowe. W sąsiedztwie na wysoczyźnie godne ochrony fragmenty dąbrowy świetlistej. Powierzchnia rezerwatu wynosi 27 hektarów.

P r u c h e ń s k o - fragment lasów mieszanych dębowo-sosnowych na ciepłych siedliskach. Interesująca flora (m.in. jedyne nad Pilicą stanowisko dzwonecznika wonnego).

B ł o g i e (1976) - drzewostany jodłowe na siedliskach grądowych, tworzące tzw "czarny las", oraz drzewostany mieszane z udziałem 180-letnich dębów i sosen. Na skraju lasu (jak dotychczas poza rezerwatem) grupa starych, malowniczych sosen. Rezerwat zajmuje 69 ha.

G a i k (1976) - chroni 200-letni las dębowy na pow. 33 hektarów.

L u b i a s z ó w (1958) - utworzony na obszarze kilku hektarów, dwukrotnie powiększany, ostatnio (1984) do 202 hektarów. Największy i najwartościowszy chroniony obiekt przyrodniczy w Puszczy Pilickiej. Zachowały się tu wielogatunkowe, stare drzewostany, w tym najcenniejsze w Puszczy naturalne stanowisko jodły oraz liczna grupa (ponad 100 egz) 200-letnich dębów. Są one pozostałością puszczańskich lasów. Flora zielna jest niezwykle bogata.

Stwierdzono tu szereg osobliwości florystycznych, w tym 14 gatunków chronionych, m.in. widłaki, kilka gatunków storczyków, orlik.

M e s z c z e (1959) - najmniejszy rezerwat w Puszczy (2 ha). Istnieje projekt powiększenia do 35 hektarów. Rezerwat chroni fragment naturalnego stanowiska lipy drobnolistnej w wieku 60 lat, rosnącej pod okapem 90-letniej sosny. W otulinie interesujące okazy starych, matecznych lip.

D ę b y w M e s z c z a c h - projekt przewiduje objęcie ochroną fragmentu lasu o cechach naturalnych, wraz z cenną kolekcją 70 starych dębów - zabytków przyrody (o obwodach 2 - 3,5 m), rosnących w lesie opodal siedziby nadleśnictwa.

T w a r d a (1976) - chroni resztki 170-letniego drzewostanu jodłowo-dębowo-grabowego z domieszką sosny, na obszarze 24 ha. Znaczną część drzewostanu (z przewagą jodły) wycięto tuż przed zatwierdzeniem rezerwatu.

J e l e ń (1976) - występują tu drzewostany jodłowe (w wieku 120 lat) i dębowe (160 lat) w zespołach wilgotnego boru mieszanego i grądu. W krajobrazie rezerwatu wyróżniają się fitocenozy olsu. Powierzchnia - 47 ha.

S ł u g o c i c e (1984) - rezerwat florystyczny (9 ha) chroniący jedyne w Puszczy Pilickiej stanowisko górskiego gatunku - żywca dziewięciolistnego. Jest to jedno z najdalej na północ wysuniętych stanowisk tego gatunku w Polsce.

N i e b i e s k i e Ź r ó d ł a (1961) - jeden z najbardziej znanych rezerwatów przyrody nieożywionej w Polsce. Odznacza się wybitnymi walorami krajobrazowymi. Chroni wywierzyisko krasowe, naturalne baseny i kanały, otoczone lasami olszowymi. Powierzchnia - 29 ha. Rezerwat zagrożony jest ze strony zbliżającej się kopalni piasku Biała Góra.

S p a ł a (1958) - rosną tu lasy zarośla i lasy łęgowe oraz grądy z udziałem 210-letnich dębów. Rezerwat obejmuje fragmenty lasów dna doliny po obydwu brzegach Pilicy, na powierzchni 58 ha.

K o n e w k a (1978) - duży (151 ha) rezerwat chroniący jeden z ostatnich fragmentów dąbrowy świetlistej o cechach naturalnych na obszarze Puszczy Pilickiej.

Ź ą d ł o w i c e (1968) - cenny obiekt krajobrazowo-leśny o powierzchni 139 hektarów, chroniący mozaikę fitocenoz leśnych (borów, olsów i zarośli szuwarowych) na dnie, stoku i krawędzi doliny Pilicy.

K r u s z e w i e c (1978) - las jodłowy przy północnej granicy występowania jodły w Polsce. Wiek drzewostanu 140 lat. W domieszce dąb, lipa, buk i in. Powierzchnia - 50 ha.

M a ł e c z - projektowany rezerwat florystyczny mający na celu ochronę sztucznie, ale dobrze naturalizującego się stanowiska różanecznika żółtego (azalii pontyjskiej), posiadającego w Polsce tylko jedno naturalne stanowisko (Wola Żarczycka).

Dolina Pilicy została objęta ochroną w postaci stref chronionego krajobrazu. Strefa Pilicka (I) obejmuje podstrefy: a/ Zbiornika Sulejowskiego, b/ sulejowsko-przedborską (od granic województwa po Sulejów), c/ spalsko-inowłodzką, d/ piotrkowską oraz e/ tomaszowską. Środkowy odcinek rzeki Czarnej Maleńckiej (od granic województwa do Rożenka) wchodzi w skład

strefy IV. Niezbędne jest przedłużenie tego obszaru do Pilicy. Góra Chełmo znajduje się w VII strefie chronionego krajobrazu.

Istnieją projekty pełniejszej i bardziej skutecznej ochrony niektórych fragmentów dorzecza Pilicy, zwłaszcza samej doliny rzeki oraz niektórych obszarów leśnych świadczących o puszczańskie przeszłości - w postaci parku krajobrazowego.

Najbardziej zbliżony do naturalnego krajobraz, godny zachowania w niezmiennym stanie, posiada Pilica na odcinkach Ręczno - Sulejów (szczególnie malownicza "pętla" koło Zyguntowa) oraz Inowódz - Grotowice. Ponadto przełomowe fragmenty rzeki w Przedborzu, Sulejowie, Smardzewicach i Inowłodzu. Na pilną ochronę rezerwatową oczekują obie rzeki Czarne, zwłaszcza Czarna Maleniecka, jedna z najpiękniejszych rzek Polski środkowej, silnie meandrująca, posiadająca liczne wysepki i starorzecza, stwarzająca dogodne warunki siedliskowe dla licznych gatunków roślin i zwierząt.

Dorzecze Pilicy znajduje się w studiach projektowych ekologicznego systemu obszarów chronionych Makroregionu Środkowopolskiego, realizowanych przez Instytut Biologii Środowiskowej UŁ pod kierunkiem prof. dr Romualda Olaczka. Dolina Pilicy jest cennym poligonem badawczym. Fragmenty przyrody naturalnej są niezastąpionymi obiektami prac naukowych dotyczących flory, fauny, ekosystemów leśnych, wodnych etc. Spełnia również inne zadania: dydaktyczne (jako cel wycieczek krajoznawczych i przyrodniczych, obozów szkolnych, harcerskich, studenckich) oraz wychowawcze, estetyczne i historyczno-pamiętkowe.

Dorzecze środkowej Pilicy, posiadające osobliwości krajobrazu i przyrody, liczne rezerваты i pomniki przyrody, pomniki historii, zabytki kultury materialnej, piękny folklor, stwarza możliwość uprawiania krajoznawstwa, turystyki, sportu oraz wypoczynku. Wymaga od nas wszystkich, wędrujących doliną Pilicy, jedynie opieki i właściwego, oszczędnego korzystania z jej dóbr, wymaga ochrony przyrody i krajobrazu przed ludźmi nie dostrzegającymi jej walorów. Także od nas samych zależy, czy Puszcza Pilicka potrafi rozwijać w nas i w następnych pokoleniach właściwą postawę wobec spuścizny przyrodniczej i kulturowej, nierozzerwalnie związanej z krajobrazem ojczystym.

Józef K. Kurowski

Szersze informacje nt dorzecza Pilicy znajdują zainteresowani w następujących publikacjach:

1. Studia Ośr. Dokum. Fizj. t. VI: Wartości środowiska przyrodniczego dorzecza Pilicy i zagadnienia jego ochrony.

1978. PAN Oddz. w Krakowie
2. Województwo piotrkowskie (monografia regionalna). 1979. UŁ, UW w Piotrkowie Trybunalskim.
3. Przewodnik po województwie łódzkim. Nasza przyroda. 1971. LOP. Warszawa, autor - Romuald Olaczek
4. Ochrona Przyrody. 1982 /r. 44/: Ptaki doliny Pilicy /J. Markowski/
5. Chrońmy przyrodę ojczystą. 1981. z. 1: Projekt Pilickiego Parku Krajobrazowego /J. K. Kurowski/.

BĄKOWA GÓRA

W dolinie rzeki Pilicy znajduje się szereg obszarów atrakcyjnych pod względem krajoznawczo-turystycznym i wypoczynkowym. Do pięknych zakątków bez wątpienia należą okolice Bąkowej Góry. Zróżnicowana rzeźba terenu, liczne zabytki, zasobne w grzyby, jagody i jeżyny lasy, przepływająca w pobliżu Pilica - to zaledwie część walorów, jakich nie poskąpiła natura temu terenowi.

Miejscowość Bąkowa Góra położona jest 6 km na północ od Przedborza, przy drodze w kierunku Sulejowa. Przebiega przez nią czerwono znakowany szlak turystyczny łączący oba leżące nad Pilicą miasta.

Zabudowania wsi wspinają się na wschodni stok wzgórza (282 m npm) już z daleka rysującego się ostrą linią w krajobrazie Wzgórz Radomszczańskich. Różnica wysokości między szczytem wzniesienia a dnem doliny Pilicy wynosi aż 97 m. Z góry rozciąga się piękna panorama Wyżyny Przedborskiej:

- w kierunku pd. - zach. na Górę Chełmo (323 m npm). Porasta ją las liściasty, który znalazł ochronę w utworzonym tu rezerwacie przyrody;
- w kierunku pd. i pd. - wsch. na Przedbórz, w którym Władysław Jagiełło nominował Łódź do rangi miasta. W dali rysują się wzniesienia Pasma Przedborsko-Małogoskiego;
- w kierunku wsch. i pn. - wsch. na dolinę Pilicy i ukazujące się na widnokręgu Wzgórz Opoczyńskie;
- w kierunku pn. na gminną wieś Ręczno.

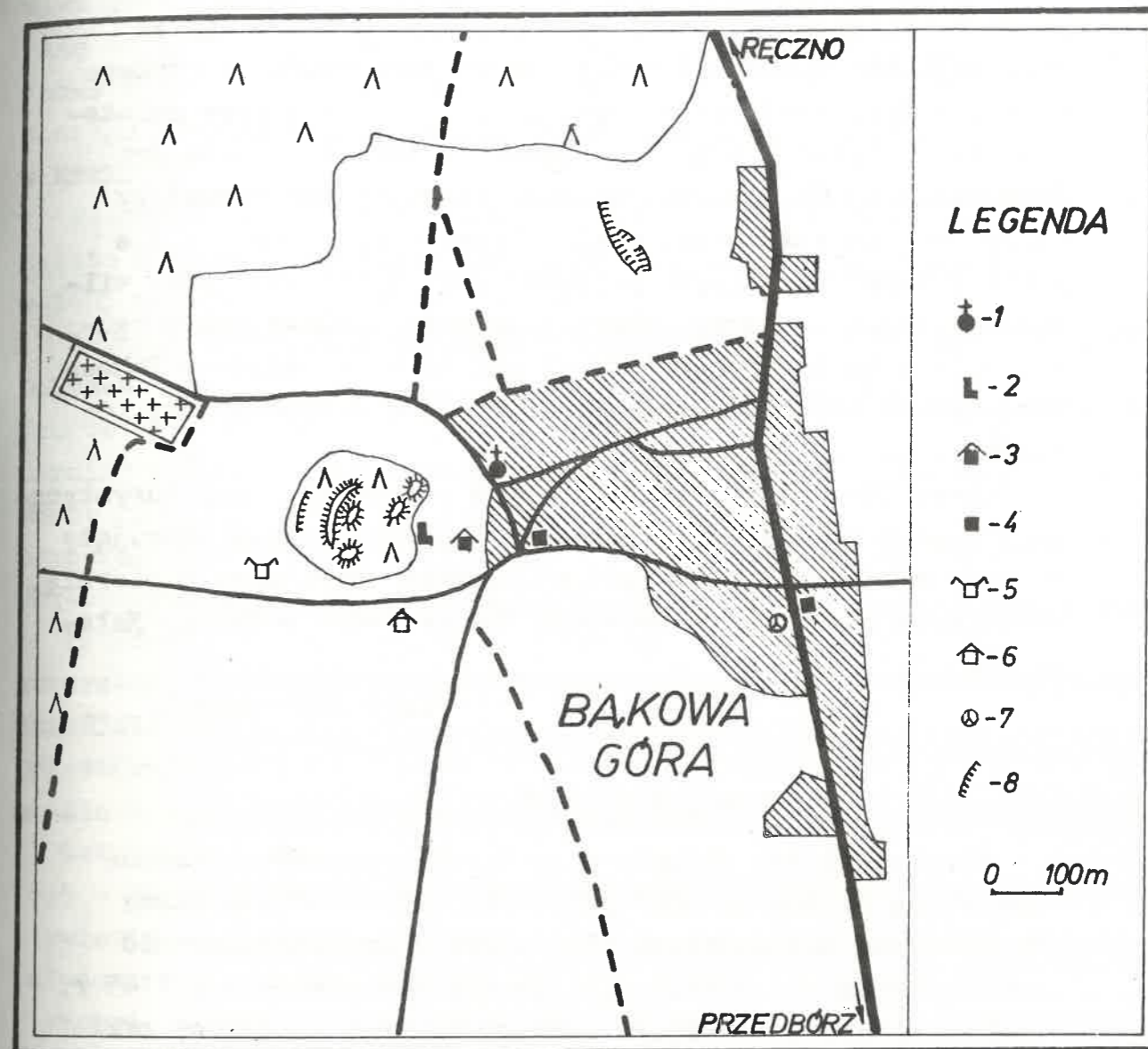
W okolicy Bąkowej Góry występują wychodnie skał mezozoicznych. Warto odwiedzić odkrywkę wapienia na pn. - wsch. zboczu wzgórza. Znaleźć tu można bogatą faunę skamielin. Stanowią one pozostałość po zwierzętach żyjących w morzu, którego wody rozlewały się w tym miejscu około 150 mln lat temu.

Bąkowa Góra jest miejscowością o długiej i bogatej historii. Z okolicą związany był legendarny rycerz Florian Szary. Według przekazu Jana Długosza za męstwo wykazane w czasie bitwy pod Płowcami Władysław Łokietek nadał mu herb "Jelita" i obdarował dobrami ziemskimi w rejonie pobliskich Majkowic. W lasach w pobliżu Przedborza, być może właśnie tu, w Bąkowej Górze, bywał na polowaniach Kazimierz Wielki. Pierwsze pisane wzmianki o wsi sięgają 1398 r. W tym okresie na wzgórzu, górującym nad traktem łączącym Kraków z Piotrkowem, wybudowano zamek. Do dnia dzisiejszego zachowały się jedynie podziemne fragmenty tej budowli. Ruiny - mury obejmujące trzy pomieszczenia - to pozostałość nowego zamku, wzniesionego na miejscu poprzedniego po 1569 r. przez Małachowskich. Najlepiej zachowane są trzy ściany skrajnej izby do wysokości drugiej kondygnacji. Zamek początkowo był siedzibą rodziny Bąków - rycerzy rabusiów - by później przejść wraz z okolicznymi dobrami w posiadanie Łaskich, a następnie Małachowskich, Ostrowskich i Potockich.

Ruiny są malowniczo położone na skraju rosnącego na szczycie wzgórza niewielkiego lasu liściastego. W drzewostanie spotykamy dorodne lipy, graby, jesiony, wiązy. Miejsce to zwane jest przez miejscową ludność "górami" ze względu na głębokie wyrobiska - pozostałość po eksploatacji piaskowca.

W pobliżu znajduje się XV w kościół parafialny noszący ślady przebudowy w XVIII w. Dla wygody myśliwych w II poł. XVIII w Małachowscy wzniesli obok zamku murowany dworek z dachem łamanym, tzw polskim. W Bąkowej Górze spotykamy również ślady XIX w historii Polski. Warto zwrócić uwagę na ocalałe dwa zespoły folwarcznych zabudowań mieszkalnych. Na miejscowym cmentarzu znajdują się groby uczestników Powstania Styczniowego - Jana Piekarskiego i Tomasza Gosławskiego. Zginęli oni w czasie potyczki z oddziałem kozackim stacjonującym w Przedborzu.

Okolice Bąkowej Góry zostały utrwalone na kartach literatury pięknej. Tutaj rozgrywa się akcja powieści Józefa Ignacego Krasickiego "Jelita". Jej treścią są legendarne dzieje zatargu Nikoszy Bąka z Florianem Szarym - właścicielem zamku Surdega w pobliskich Majkowicach. Jak dowodzą przekazy historyczne do spotkania obydwu postaci jednak nigdy nie doszło. Florian Szary żył kilkadziesiąt lat wcześniej, zanim w tej okolicy pojawiła się rodzina Bąków.

Szkic sytuacyjny Bąkowej Góry

- 1 - kościół parafialny
- 2 - ruiny zamku
- 3 - dworek Małachowskich
- 4 - folwarczne zabudowania mieszkalne
- 5 - leśniczówka
- 6 - dom wycieczkowy
- 7 - przystanek autobusowy
- 8 - strome zbocza i odkrywki skalne

Niepowtarzalną atmosferę Bąkowej Góry tworzą nie tylko zabytki historii, lecz także ich przyrodnicza oprawa. Tak duże bogactwo szaty roślinnej jak tu jest rzadko spotykane w Polsce środkowej. Miejscowymi lasami wykazują żywe zainteresowanie biolodzy z Zakładu Botaniki Instytutu Biologii Środowiskowej UŁ. Dokładne badania florystyczne pozwoliły odkryć w nich stanowiska wielu chronionych i cennych dla nauki gatunków roślin, np paprotki zwyczajnej, wawrzynka wilczełyko, lilii złotogłów, storczyków, widłaków. Nie tylko naukowcy, lecz także zwykli turyści znajdują w okalających Bąkową Górę lasach coś dla siebie. Obficie rosną w nich jagody, poziomki, maliny, jeżyny, grzyby.

Bąkowa Góra ma stosunkowo dobrze rozwiniętą bazę turystyczną. W dawnym spichlerzu usytuowano dom wycieczkowy oferujący 50 miejsc noclegowych. W jego podziemiach urządzono winiarnię. Wyżywienie zapewnia restauracja "Leśny Dwór" w dworku Małachowskich.

Piotr Witosławski

P R Z E D B Ó R Z

Miasto liczące obecnie ok. 4 tys. mieszkańców, położone nad rzeką Pilicą na opadających ku rzece stokach Pasma Przedborsko-Małogoskiego (190 - 200 m n.p.m.). Miejscowość wzmiankowana w tzw. falsyfikacie trzemesznieńskim z 1145 r. Według wzmianki z 1239 r. istniał tu gród strzegący przeprawy przez Pilicę przy skrzyżowaniu traktów Radomsko - Żarnów - Opoczno i Piotrków - Włoszczowa - Kraków.

Prawa miejskie otrzymał Przedbórz za czasów Kazimierza Wielkiego. Być może, że w okresie panowania ostatniego Piasta został wzniesiony zamek i mury obronne miasta, lecz kronika Janka z Czarnkowa - wymieniając szereg obiektów wybudowanych przez króla - faktu tego nie potwierdza. Tylko Długosz wiąże wzniesienie zamku w Przedborzu z działalnością budowlaną Kazimierza Wielkiego. Pewne jest natomiast wzniesienie w 1341 r. kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja - z tego okresu zachowały się wieża i niewielki fragment muru.

Okoliczne lasy nad Pilicą stanowiły doskonałe tereny łowieckie, toteż król często przebywał w Przedborzu polując na jelenie. 8 września 1370 r. (święto Narodzenia NMP) sześćdziesięcioletni monarcha przybył wraz z dworem do

miasteczka na łowy. Rankiem następnego dnia w pogoni za jeleniem koń potknął się i król spadł z konia odnosząc "niemałą ranę na lewym kolanie", jak zanotował podkanclerzy Królestwa Janko z Czarnkowa, przebywający przy osobie króla. W wyniku szeregu komplikacji Kazimierz Wielki zmarł 5 listopada 1370 r. w Krakowie.

Podobnie jak ostatni Piast, również Władysław Jagiełło często przebywał na łowach w Przedborzu. Dlatego też zapewne w 1405 r. odnowił przywilej miejski.

Również w Przedborzu Jagiełło nadał prawa miejskie Łodzi. Dokument lokacyjny wydany został "Actum in Przedbors ipso die Sancte Marthe, anno domini millesimo quadringentesimo vigesimo tercio" (... działo się w Przedborzu w sam dzień świętej Marty /29 VII/ roku pańskiego tysiąc czterysta dwudziestego trzeciego...) i znany jest jedynie z XVI-wiecznego odpisu przechowywanego w zbiorach Katedry wrocławskiej.

Położenie na uczęszczanych szlakach handlowych spowodowało utworzenie tu starostwa niegrodowego i rozwój miasta. Osiedlali się tu liczni kupcy i rzemieślnicy. M.in. w XVI w. Przedbórz był znany jako największy w Koronie ośrodek handlu kamieniami młyńskimi.

Lata późniejsze to szereg klęśm (1638, 1834 - pożary, 1655 - 57 najazd szwedzki), które niszczyły miasto. Większe ożywienie następuje w XIX w, kiedy to na lewym brzegu rzeki założono rzemieślniczo-fabryczne przedmieście Widoma. W okresie międzywojennym Przedbórz był lokalnym ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym. Poważne zniszczenie zarówno substancji materialnej, jak i ludności przyniósł miastu okres okupacji. Po wojnie przystąpiono do odbudowy zniszczeń, a wybudowany most na Pilicy znacznie ożywił senne miasteczko.

W dniu dzisiejszym wyraźnie widać ślady dawnego założenia urbanistycznego: na wzniesieniu od strony północno-zachodniej przy moście pozostałości zamku, od strony południowo-wschodniej kościół parafialny, a między nimi czworoboczny rynek z ulicami wybiegającymi z naroży. Z dawnej zabudowy (przeważnie z przełomu XVIII/XIX w) zachowała się wschodnia pierzeja rynku, narożny dom pierzei północnej oraz klasycystyczny ratusz. Na zachodniej ścianie ratusza znajduje się tablica pamiątkowa wmurowana w 550 rocznicę nadania praw miejskich wsi Łódzia. Tablica ta została ufundowana z inicjatywy Łódzkiego Koła Przewodników PTTK. Dwa lata później

w 1975 r., miasto wzbogaciło się o Pomnik Partyzanta usytuowany w pobliżu mostu.

W najbliższej okolicy, na zboczach Góry Chełmo (323 m npm), znajduje się rezerwat leśny i archeologiczny.

Bardziej szczegółowe informacje o okolicach Przedborza i Majkowic można znaleźć w niżej wymienionej literaturze:

1. Jan Dylak - Łódź i okolice. Przewodnik geograficzny. Łódź 1939
2. Bohdan Guerquin - Zamki w Polsce. Arkady, Warszawa 1974 i 1985
3. Katalog zabytków sztuki w Polsce pod red. J. Łozińskiego
Tom II woj. łódzkie PIW Warszawa 1954
4. Anna Klubówna - Ostatni z wielkich Piastów LSW W-wa 1976
5. Ryszard Rosin, Mieczysław Bandurka - Łódź 1423 - 1823 -
1973. Zarys dziejów i wybór dokumentów. WKiS UmŁ, O/Łódzki
PTH. Łódź 1974.
6. Jarosław Widawski - Miejskie mury obronne w Państwie Polskim do początku XV wieku. MON Warszawa 1973
7. Województwo piotrkowskie. Przewodnik turystyczny. Praca zbiorowa. KAW Łódź 1978
8. Jerzy Wyrozumski - Kazimierz Wielki. Ossolineum 1982
9. Maria i Przemysław Pilichowie - Ziemia Kielecka - panorama turystyczna. KAW Warszawa 1979

Jan Zienkiewicz

M A J K O W I C E

Wieś położona na lewym brzegu Pilicy przy dawnym trakcie wiodącym z Piotrkowa przez Włoszczowę do Krakowa. Znana jest od 1398 r. Na skraju doliny rzecznej znajdują się ruiny zamku zwanego Surdega (Surdega) należącego do możnego rodu Jelitczyków. Niepotwierdzone informacje wiążą zamek m.in. z postacią Floriana Szarego - rycerza rannego w bitwie pod Płowcami (stąd legendarny początek herbu Jelita - trzy włócznie).

Pozostałości zamku sugerują jego dawny układ złożony z dwukondygnacyjnych czworoboków przylegających do siebie, o nieczytelnym dziś zarysie wnętrza. Dotąd nieznanne są pierwotne założenia obronne otaczające budowlę.

W początkach XVI w. właścicielami zamku stali się Majkowscy, którzy przenieśli swą rodową siedzibę na nowe miejsce i wzniesli murowany renesansowy zamek z kamienia i cegły, wykorzystując dawniejsze umocnienia.

Do dnia dzisiejszego zachowały się (od północy i wschodu) znaczne fragmenty murów zewnętrznych, wzmocnione na narożach

skarpami. Od strony północno-zachodniej dobudowano basztę założoną na planie koła, w środkowej części ośmioboczną, w górnej kwadratową, ze strzelnicami kluczowymi do broni palnej, z renesansową kamieniarką obramień okiennych.

Zachowane zarysy pomieszczeń wewnętrznych posiadają ślady sklepień. W przyziemiu dwie piwnice sklepięte kolebkowo z lunetami. W pozostałych murach fragmenty przesklepień otworów, ślady kamieniarki, resztki gzymsu i kamiennej ornamentacji.

Ruiny zamku ściągają licznych turystów przebywających w okolicznych wsiach letniskowych, jak Bąkowa Góra czy Ręczno.

Jan Zienkiewicz

o - o - o - o - o

Biuletyn PTTK w Łodzi "WĘDROWNIK"

Spis treści nr I (295) 85

1. Przemysław Jędraski - Letnie obozy wędrowne dla młodzieży
"DOLINA PILICY"
2. Jarosław Fischbach - Walory krajoznawcze okolic Zbiornika Sulejowskiego
3. Józef K. Kurowski - Krajobraz i przyroda dorzecza środkowej Pilicy
4. Piotr Witosławski - Bąkowa Góra
5. Jan Zienkiewicz - Przedbórz
6. Jan Zienkiewicz - Majkowice

o - o - o - o - o

BIULETYN PTTK "WĘDROWNIK" jest wspólnym organem Zarządu Wojewódzkiego PTTK w Łodzi, Oddziałów, Komisji, Klubów i Kół. Wydaje Zarząd Wojewódzki PTTK w Łodzi. Adres Redakcji: ul. Piotrkowska 102a 90-004 Łódź tel. 32-29-86

o - o - o - o - o

Redaguje Komitet w składzie: Bohdan Bazyliński (redaktor graficzny), Adam Chyżewski, Jacek K. Ciesielski (sekretarz Redakcji), Krzysztof J. Kurowski (Redaktor Naczelny), Leonard Matuszewski, Anna Pilarska i Stefan Zwierzyński (redaktor techniczny)

o - o - o - o - o

Numer zamknięto w marcu 1985 r.